

*Jerzy Wojniłowicz**

„TOMASCHOWER AMTLICHE ZEITUNG” (1915–1917) JAKO ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

1. Wprowadzenie

W czasie walk toczonych w rejonie Tomaszowa Mazowieckiego jesienią 1914 roku, miasto kilkakrotnie przechodziło z rąk do rąk¹. Dopiero 17 grudnia tegoż roku Niemcy zajęli je ostatecznie i rządili nim przez kolejne cztery lata (Rudź 1988, 1; Wojniłowicz 1998, 39–40; Wróbel 2013, 82). Od pierwszych dni okupacji rozpoczęli grabież Tomaszowskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu, usytuowanej w Wilanowie, skąd wywieźli surowce niezbędne do produkcji bawełny strzelniczej, a następnie zaczęli rekwirować środki produkcji z innych fabryk tomaszowskich (Landsberg 1927, 48).

W wyniku działań wojennych w lecie 1915 roku całe Królestwo Polskie zajęły wojska państw centralnych. We wrześniu tego roku z ziem, które znalazły się pod okupacją niemiecką, utworzono Generalne Gubernatorstwo Warszawskie. Na czele nowej jednostki stał gen. Hans Hartwig von Bessler, któremu podlegały wszystkie sprawy, zarówno wojskowe jak i cywilne. Tomaszów Mazowiecki leżący na południowym skraju Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, oddzielony był rzeką Pilicą od Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego, pozostającego pod okupacją austriacką (Holzer, Molenda 1973, 151–152; Bandurka 1995, 67).

* Mgr Jerzy Wojniłowicz, emerytowany nauczyciel, członek Polskiego Towarzystwa Historycznego, jeden z redaktorów *Tomaszowskiego słownika biograficznego*. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, ul. Spalska 120, 97-200 Tomaszów Mazowiecki. E-mail: archiwumtomaszow@poczta.fm

¹ Żołnierze niemieccy polegli w czasie działań wojennych w okolicy Tomaszowa Mazowieckiego zostali pochowani na cmentarzu wojennym utworzonym poza granicami miasta na terenie garnizonu, zajmowanego wcześniej przez stacjonujące w Tomaszowie wojska carskie, zob. ilustr. 6.

2. Tomaszów Mazowiecki podczas pierwszej wojny światowej w świetle „Tomaschower Amtliche Zeitung”

Po roku okupacji niemieckiej w Tomaszowie Mazowieckim zaczęła wychodzić „Gazeta Urzędowa Tomaszowska”, nosząca alternatywny niemiecki tytuł „Tomaschower Amtliche Zeitung”². Był to organ Magistratu wydawany w języku niemieckim i polskim, drukowany na miejscu w zakładzie poligraficznym Feliksa Pruskiego. Pismo ukazywało się ponad półtora roku, regularnie dwa razy w tygodniu. Pierwszy numer nosi datę 1 grudnia 1915 roku, ostatni zaś – 30 czerwca 1917 r. (Jastrzębski 1995, 76–77; Wojniłowicz 1998, 39–40).

Ilustr. 1. Winieta pisma „Tomaschower Amtliche Zeitung”, noszącego alternatywną nazwę polską „Gazeta Urzędowa Tomaszowska”.

Gazeta stanowi interesujące, choć dość jednostronne źródło wiadomości o okupacji niemieckiej w mieście i regionie. Pod względem zawartości można wyróżnić materiały urzędowe oraz informacje półurzędowe i prywatne. Do pierwszej grupy należą głównie rozporządzenia władz centralnych, przegląd wydarzeń na frontach³, obwieszczenia niemieckiego prezydenta policji w Łodzi i ogłoszenia burmistrza miasta Tomaszowa⁴. W okresie ukazywania się „Tomaschower Amtliche Zeitung” obwieszczenia i ogłoszenia władz centralnych i lokalnych sygnowane były kolejno przez: burmistrza Tomaszowa Mazowieckiego kapitana Wernera (do 27 IX 1916 r.), I burmistrza dra Zorna (do 21 X 1916 r.),

² Warto zauważyć, że nr 1 niemiecko-polskiego pisma nosił incydentalnie nieco inną nazwę „Tomaszower-Amtliche-Zeitung” (Wojniłowicz 1997).

³ Od nr 85 z 21 X 1916 do nr 9 z 31 I 1917 r. przegląd wydarzeń podawany był tylko w języku niemieckim.

⁴ W okresie I wojny światowej miasto nosiło oficjalną nazwę Tomaszów (niem. *Tomaschow*). Dopiero w roku 1926 powrócono do dawnej nazwy *Tomaszów Mazowiecki*, nadanej miastu oficjalnie w roku 1830 wraz z prawami miejskimi.

a następnie przez Kästnera, który początkowo był zastępcą I burmistrza, a później burmistrzem miasta.

Już w pierwszych numerach wydrukowano rozporządzenia i obwieszczenia ograniczające swobody ludności w zakresie podróżowania i poruszania się. Zgodnie z przepisami, do podróży pociągiem, samochodem lub rowerem w obrębie każdego obwodu w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim, wymagana była przepustka podróżna, a dla osób podróżujących pieszo lub furmanką przepustka konieczna była dla tych, którzy nie posiadali ważnego paszportu niemieckiego⁵. W listopadzie 1915 roku zarządono, że każda osoba przybywająca do Warszawy musiała zameldować się osobiście w biurze meldunkowym przy Krakowskim Przedmieściu⁶. Godzina policyjna dla Tomaszowa Mazowieckiego, Łodzi, Zgierza i Pabianic obowiązywała od godziny 12 w nocy do 4 rano. Osobom naruszającym to rozporządzenie groziła grzywna do 3 tysięcy rubli lub 6 miesięcy więzienia⁷.

W celu łatwiejszej kontroli korespondencji, urząd pocztowy w Tomaszowie Mazowieckim przyjmował listy, pocztówki, druki i papiery handlowe wyłącznie w języku niemieckim⁸. W obawie przed niekontrolowanym przekazywaniem informacji, władze centralne zakazały nawet posiadania gołębi pocztowych oraz wydały ograniczenia dotyczące hodowli innych gołębi⁹.

4 TOMASCHOWER-ZEITUNG № 1. GAZETA TOMASZOWSKA.

Gemäss Polizeilicher Verordnung ist der Strassenverkauf von Zeitungen vom 1 Dezember 1915 nicht mehr gestattet.

Demzufolge habe ich im Centrum der Stadt (wo der Magistrat sich befindet) einen Laden, wo der **Einzelverkauf und Abonnement von verschiedenen Zeitungen** zu zulässigen Bedingungen erfolgen wird.

Druckerei, Buchhandlung und Zeitungsverlag im Hause wo der Magistrat ist.

Mich dem hochgeschätzten Publikum bestens empfehlend, zeichne hochachtungsvoll

F. GOMULINSKI.

Die Firma existiert von 1890.

Z dniem 1 Grudnia 1915 roku, stosownie do rozporządzenia policji tutejszej, sprzedaż uliczna gazet w Tomaszowie zostaje zniesioną.

Z tego powodu, dla dogodności Sz. Publ., rozpoczynam w centrum miasta (w domu, gdzie Magistrat) **pojedynczą sprzedaż różnych gazet, oraz prenumeratę takowych** na dogodnych warunkach.

Drukarnia, księgarnia i ekspedycja gazet w Tomaszowie, w domu, gdzie Magistrat.

Polecając się łaskawym względem Szanownej Publiczności, pozostaję z poważaniem

F. GOMULIŃSKI.

Firma egzystuje od 1890 r.

Ilustr. 2. Ogłoszenie Feliksa (Arona Fiszela) Gomulińskiego o stacjonarnej sprzedaży i prenumeracie gazet, będące odpowiedzią na policyjny zakaz ulicznej sprzedaży gazet (TAZ 1915, nr 1, s. 4). Fot. K.T. Witczak.

⁵ „Tomaschower Amtliche Zeitung” (dalej: TAZ), 1915, nr 1.

⁶ TAZ, 1915, nr 2.

⁷ TAZ, 1915, nr 2; 1916, nr 26.

⁸ TAZ, 1915, nr 4.

⁹ TAZ, 1916, nr 36.

W marcu 1916 roku opublikowano wcześniejsze rozporządzenie gen. feldmarszałka Paula von Hindenburga zabraniające zgromadzeń i pochodów w miejscach publicznych, jak również zebrań prywatnych, na których mogłyby być „sprawy polityczne roztrząsane”. Jednocześnie stwierdzono, że wszelkie „kluby lub stowarzyszenia dla celów politycznych” zostały zamknięte, a tworzenie nowych było zabronione. Pod koniec kwietnia prezydent policji w Łodzi przypominając wcześniejsze rozporządzenie dodał, iż „wszelkie pochody publiczne, zebrania polityczne lub inne demonstracje, zwłaszcza na dzień 1 maja, nie są dozwolone i w razie potrzeby z wszelką surowością przy użyciu siły zbrojnej zostaną stłumione”¹⁰.

Władze niemieckie najwyraźniej traktowały Generalne Gubernatorstwo Warszawskie jako kraj podbity. Najważniejszym celem okupanta była zorganizowana, wszechstronna eksploatacja ziem polskich. Niemcy wprowadziły ratyfikowaną konwencję haską (z 1907 r.), nakazującą w warunkach wojennych poszanowanie własności prywatnej, jednak władze okupacyjne w GGW systematycznie łamały przepisy prawa międzynarodowego. Grabieżcza polityka była kontynuowana w zasadzie aż do zakończenia wojny (Holzer, Molenda 1973, 152–155; Góral, Kotewicz 1992, 198–199). Uwagi te w pełni odnoszą się również do Tomaszowa Mazowieckiego i znajdują odzwierciedlenie na łamach „Tomaschower Amtliche Zeitung”.

Najpierw zarządzono zgłaszanie wszystkich posiadanych surowców potrzebnych do utrzymania ruchu (benzyna, gazolina, wazelina, oliwa, nafta, spirytus itp.). Mimo że za zatajanie posiadania nawet najmniejszych ilości tych surowców groziły kary, wpłynęło bardzo mało zgłoszeń¹¹. Wiosną 1916 roku opublikowano rozporządzenie nakładające na wszystkie osoby i stowarzyszenia obowiązek zgłaszania wszelkich posiadanych wyrobów i przedmiotów z miedzi, mosiądzu, cyny, cynku, aluminium, niklu, ołowiu oraz antymonu¹². Kolejne rozporządzenia rozszerzały listę surowców i wyrobów objętych sekwestracją, a jednocześnie zastrzęły sankcje za nieprzestrzeganie narzuconych przepisów. Wśród wyrobów przeznaczonych do konfiskaty były tkaniny, kołdry, wyroby bielizniarskie itp.¹³, rowery i wozy z kołami gumowymi¹⁴ oraz przedmioty wykonane z metali kolorowych¹⁵. Rekwizycje dotknęły nie tylko gospodarzy domów, właścicieli sklepów i składów, ale również właścicieli fabryk i warsztatów rzemieślniczych. Na skutek licznych rekwizycji surowców, gotowych wyrobów, urządzeń i części maszyn, niemal wszystkie fabryki tomaszowskie poniosły dotkliwe straty i zostały unieruchomione (Landsberg 1927, 50–51, 53–54, 56–59; Góral, Kotewicz 1992, 199). Zagadnienia te zasługują na dalsze wnikliwe badania archiwalne.

¹⁰ TAZ, 1916, nr 19, 35.

¹¹ TAZ, 1915, nr 1.

¹² TAZ, 1916, nr 28.

¹³ TAZ, 1916, nr 41.

¹⁴ TAZ, 1916, nr 52.

¹⁵ TAZ, 1916, nr 66.

Rabunkowa polityka władz okupacyjnych była realizowana nawet po ogłoszeniu aktu 5 listopada 1916 r. Wiosną 1917 roku gen. gubernator Hans Hartwig von Bessler zarządził zajęcie dla potrzeb wojennych wszystkich dachów miedzianych pokrywających kościoły, synagogi, żydowskie domy modlitwy oraz piszczałek cynowych przy organach¹⁶. Niestety, na łamach „Tomaschower Amtliche Zeitung” nie ma informacji, jak przebiegała ta akcja w Tomaszowie.

Prowadzona przez niemieckiego okupanta rabunkowa gospodarka spowodowała całkowite unieruchomienie tomaszowskich fabryk, a tym samym powszechne bezrobocie w mieście. Wielu tomaszowian wyjeżdżało na roboty do Niemiec. Początkowo były to wyjazdy dobrowolne, później zaś przymusowe. Sprawy te nie znalazły w „Tomaschower Amtliche Zeitung” należytego odbicia. Jedyne w grudniu 1915 roku informowano, że tomaszowskie biuro pośrednictwa pracy (mieszczące się przy ul. Gustownej 35) poszukiwało metalowców i robotników do fabryki żelaza w Niemczech¹⁷. Jesienią 1916 roku niemieckie władze okupacyjne prowadziły akcję „zwalczania wstrętu do pracy”, głosząc oficjalnie, że wszystkim tomaszowianom, którzy odrzucają zaproponowaną pracę, grozi areszt (do 3 miesięcy) lub „przymusowe odesłanie do pracy”¹⁸.

Mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego byli przez okupanta nękani rozmaitymi podatkami. Oprócz powszechnego podatku mieszkaniowego, osoby zajmujące się handlem, rzemieślnicy (zatrudniający więcej niż jednego pomocnika), lekarze, dentyści, felczerzy, weterynarze, adwokaci itp. musieli płacić również tzw. podatek repartycyjny, a za zużyty gaz i elektryczność tomaszowianie zobowiązani byli płacić Magistratowi dodatkowy podatek w wysokości 10%. Niemieckie władze ustanowiły nawet podatek od zapalek¹⁹.

Niezwykle trudna sytuacja materialna sprawiła, że wiele biedniejszych rodzin nie było w stanie opłacić nałożonych świadczeń pieniężnych. Stąd też bardzo częste ogłoszenia komisarza sądowego w Tomaszowie o licytacjach. Wśród rzeczy wystawionych do publicznej, przymusowej sprzedaży zdecydowaną większość stanowiły meble²⁰.

Tomaszowianie, podobnie jak i mieszkańcy innych miast Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, mogli nabywać chleb wyłącznie na karty chlebowe, a ziemniaki na karty kartoflowe. Z początkiem stycznia 1917 roku z powodu niedostatku ziemniaków, burmistrz Kästner zarządził zmniejszenie ich przydziału na kartę. Jednocześnie obowiązywał zakaz handlu ulicznego wszelkimi artykułami spożywczymi,

¹⁶ Jednocześnie informowano, że blachę miedzianą na dachach zastąpić można gontami lub tekturą smołowcową, a piszczałki cynowe – piszczałkami drewnianymi lub zastąpić puste miejsca drewnianymi listwami (TAZ, 1917, nr 37).

¹⁷ TAZ, 1915, nr 3. Zob. także Narewski (1918, 40), Góral, Kotewicz (1992, 200–201).

¹⁸ TAZ, 1916, nr 85, 89, 91.

¹⁹ TAZ, 1916, nr 63; 1917, nr 1, 34, 44.

²⁰ TAZ, 1916–1917, passim. Do przymusowej sprzedaży komisarz przeznaczał również maszyny do szycia, zegary, książki, warsztaty stolarskie, a nawet konie.

a zwłaszcza mięsem, wyrobami mięsnymi, smalcem, rybami, masłem i pieczywem. Wobec niedostatku żywności i szerzącego się w Tomaszowie Mazowieckim głodu, wozy wiozące ziemniaki do miasta były w czasie transportu niejednokrotnie okradane²¹. Trudną sytuację aprowizacyjną wykorzystywali niektórzy piekarze, sprzedawcy cukru i mąki, przekraczając dopuszczalne najwyższe ceny na te artykuły²².

Ilustr. 3. W Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim wprowadzono zakaz handlu ulicznego. Na opustoszałym targowisku w Tomaszowie Mazowieckim (obecnie pl. G. Narutowicza) stacjonuje wojsko niemieckie. Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

O podporządkowaniu wszelkiej działalności w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim wojennym potrzebom okupanta świadczył również fakt, że w lecie 1916 roku wydano rozporządzenie policyjne surowo zabraniające wyrobu mydła, proszku mydlanego i innych tłuszczowych środków do prania²³.

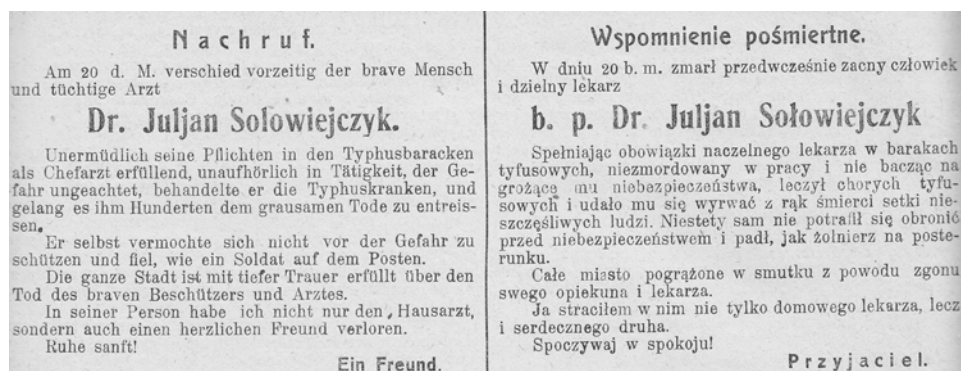
Niedożywienie, jak również trudne warunki sanitarne i higieniczne, powodowały szybki wzrost zachorowań, m.in. na gruźlicę, tyfus plamisty i czerwonkę. O fatalnej sytuacji zdrowotnej w mieście Tomaszowie na łamach „Tomaschower Amtliche Zeitung” nie informowano wprost. Przedsięwzięcia jednak władz miasta, polegające na odwyszawianiu ludności i dezynfekcji mieszkań oraz na szcze-

²¹ TAZ, 1916, nr 31, 103; 1917, nr 3.

²² TAZ, 1916, nr 20, 25, 37.

²³ TAZ, 1916, nr 54, 63. Burmistrz tomaszowski Kästner informował mieszkańców, że mydło zastąpić można środkiem wyprodukowanym z niedojrzałych kasztanów i sody (TAZ, 1916, nr 58).

pieniu dzieci i dorosłych przeciwko ospie, wskazują pośrednio na pogarszający się stan higieny i zdrowia mieszkańców²⁴. Jedyna wzmianka o istnieniu w Tomaszowie tzw. baraków tyfusowych znalazła się w nekrologu ofiarnego lekarza Juliana Sołowiejczyka, który będąc naczelnym lekarzem w tych barakach uratował wielu chorych, sam jednak zaraził się i zmarł²⁵.

Ilustr. 4. Informacja o zgonie doktora Juliana Sołowiejczyka (TAZ 1915, nr 8). Fot. K.T. Witczak.

Przeciągające się działania wojenne i związane z tym wyczerpywanie się zasobów materialnych i ludzkich, skłoniły Niemców do pewnych umiarkowanych ustępstw wobec ludności Królestwa. W celu zjednania sobie Polaków, w dniu 5 listopada 1916 roku wydano akt zapowiadający utworzenie w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (czyli dawnym Królestwie Polskim) Rady Stanu i Sejmu oraz ogłoszono częściową amnestię²⁶. Jednocześnie władze okupacyjne próbowały pozyskać polskiego rekruta do toczącej się wojny. Potwierdzeniem tego przedsięwzięcia są powtarzające się w „Tomaschower Amtliche Zeitung” ogłoszenia burmistrza informujące, iż zgłoszenia do „dobrowolnego wstępowania do wojska polskiego przyjmowane będą w gmachu magistratu”²⁷. Pismo nie podawało, jaki był rezultat akcji werbunkowej, ale można sądzić, że był on raczej nikły.

Kolejnym ustępstwem władz niemieckich było przywrócenie języka polskiego w prywatnej korespondencji pocztowej (początkowo jedynie na kartach pocztowych)²⁸. Dalszym przejawem przychylności władz okupacyjnych miało być utwo-

²⁴ TAZ, 1916, nr 54, 57, 58, 60, 61.

²⁵ TAZ, 1915, nr 8. Zwięzły życiorys lekarza, który stracił życie w walce z epidemią tyfusu, przedstawia Witczak (2010, 220). Na cmentarzu żydowskim zachował się grób dra Juliana (Judela) Sołowiejczyka (zm. 20 XII 1915) i jego żony Rozalii (zm. 6 VIII 1942 roku w getcie tomaszowskim). Zob. ilustr. 13.

²⁶ TAZ, 1916, nr 91, 93.

²⁷ TAZ, 1916, nr 94–96; 1917, nr 45.

²⁸ TAZ, 1916, nr 103.

rzenie w terenie polskiej administracji. W Tomaszowie wybory do Rady Miejskiej zapowiedziano w grudniu 1916 roku. Komisarzem wyborczym był wprawdzie Kästner (urzędujący niemiecki burmistrz), ale jego zastępcą został rodowity Polak – nauczyciel Szkoły Handlowej Tadeusz Osński²⁹. Na początku lutego 1917 roku na łamach „Tomaschower Amtliche Zeitung” opublikowano listy kandydatów (według podziału na 6 kurii), a pod koniec tegoż miesiąca komisja wyborcza ogłosiła wyniki wyborów. W skład dwudziestoczteroosobowej Rady Miejskiej weszli m.in. aptekarz Jan Kowalczewski, lekarze dr Stanisław Narewski i dr Michał Biernacki, nauczyciel Kazimierz Sadłowski³⁰, pastor ewangelicki Leon May³¹.

Licząc na pozyskanie społeczeństwa polskiego gen. Bessler wydał w marcu 1917 roku rozporządzenie stwierdzające, że „Językiem urzędowym dla magistratu i rady miejskiej jest język polski. Pieczęcie i stemple miejskie mają być polskie”³².

Mimo pewnych ustępstw politycznych niemieckie władze okupacyjne nadal prowadziły ekonomiczną eksploatację zajętych podczas wojny terenów. Zubożała ludność dość często nie realizowała narzuconych obciążeń, co potwierdził również tomaszowski burmistrz w ogłoszeniu ze stycznia 1917 r. Informował on, że „większa ilość gospodarzy wiejskich, w obrębie miasta Tomaszowa, pomimo kilkakrotnych wezwań, nie odstawiła należnej od nich ilości zboża do centrali zbożowej w Ujeździe”³³. Burmistrz obiecywał, że ten, kto wkrótce odstawi zboże, uniknie kary³⁴.

W związku z niewystarczającą w armii niemieckiej liczbą koni, będących wówczas główną siłą pociągową, przeprowadzono ich przymusową rekwizycję. W marcu 1917 roku na łamach gazety poinformowano o prowadzonej na rynku w Ujeździe „przymusowej sprzedaży koni”, zobowiązując również właścicieli z Tomaszowa Mazowieckiego do zgłoszenia się wraz z końmi³⁵.

3. Działalność oświatowa i kulturalna w Tomaszowie Mazowieckim podczas pierwszej wojny światowej widziana poprzez pryzmat ogłoszeń publikowanych na łamach „Tomaschower Amtliche Zeitung”.

Wiele ciekawych wiadomości o mieście dostarczały publikowane ogłoszenia półurzędowe i prywatne. Z ogłoszeń tych wynika, że jedyną dziedziną, która rozwijała się w ostatnich latach okupacji niemieckiej była oświata. W 1916 roku

²⁹ TAZ, 1916, nr 98, 99, 102.

³⁰ Postać Kazimierza Sadłowskiego (1870–1945) obszerniej przedstawia Wojniłowicz (1992, 285–286).

³¹ TAZ, 1917, nr 11, 17. Zob. także Narewski (1918, 39).

³² TAZ, 1917, nr 27.

³³ TAZ, 1917, nr 7.

³⁴ TAZ, 1917, nr 10.

³⁵ TAZ, 1917, nr 18.

działało w Tomaszowie Mazowieckim szereg szkół powszechnych i chederów. Po dwuletniej przerwie wznowiła działalność Czteroklasowa Pensja Prywatna Żeńska Emilii Kuroszówny³⁶. Ukazywały się również ogłoszenia o zapisach uczniów do Siedmioklasowej Szkoły Handlowej, do Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Anny Wajkseliszowej i Czteroklasowego Żydowskiego Progimnazjum³⁷.

Ilustr. 5. Ogłoszenie o egzaminach wstępnych do Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Anny Wajkseliszowej (TAZ 1916). Fot. K.T. Witczak.

Już wcześniej otwarto w mieście wieczorowe kursy handlowe oraz kursy nauki czterech języków³⁸. Warto dodać, że w czerwcu 1916 roku zapowiedziano ponowne otwarcie (po gruntownym odnowieniu) kinematografu „Odeon”, a w lutym następnego roku reklamował swą działalność, pod nowym kierownictwem, kinoteatr „Modern”³⁹.

4. Konkluzje

Przełgąd zawartości 160 numerów „Tomaszower Amtliche Zeitung” pozwala stwierdzić, że gazeta stanowi interesujące źródło historyczne. Jak już wspomniano wcześniej, jest to jednak materiał dość jednostronny. Fakty niewygodne dla władz okupacyjnych starano się przemilczać. Na łamach „Tomaszower Amtliche Zeitung” nie podawano więc żadnych informacji, ani o działającym wówczas w Tomaszowie Mazowieckim Narodowym Związku Robotniczym, ani o Komitecie Robotniczym Polskiej Partii Socjalistycznej. Brak również jakiegokolwiek wzmianki o aresztowaniach, które nastąpiły w mieście w związku z obchodzonym

³⁶ Autor niniejszego opracowania dwukrotnie przybliżył postać Emilii Kuroszówny (1861–1928) zarówno na łamach prasy lokalnej, jak i w *Tomaszowskim słowniku biograficznym* (Wojniłowicz 2001a, 7; 2001b, 23–24).

³⁷ TAZ, 1916, nr 54, 58, 66, 68, 84. Zob. także Góral, Kotewicz (1992, 203).

³⁸ TAZ, 1915, nr 2; 1916, nr 10.

³⁹ TAZ, 1916, nr 47; 1917, nr 17.

w 1917 roku świętem 1 Maja (zob. Rudź 1988a, 4; 1988b, 1). Daremnie szukać by też na łamach pisma wiadomości o powołaniu i działalności Rady Miejskowej Opiekuńczej, która w tak trudnym okresie zasłużyła się w organizowaniu pomocy żywnościowej i lekarskiej dla ludności miasta, a zwłaszcza dla dzieci (Narewski 1918, 39–42).

5. Tomaszów Mazowiecki podczas okupacji niemieckiej (1915–1918) Materiał ilustracyjny

Poniżej publikujemy plik wybranych fotografii związanych z okupacją niemiecką Tomaszowa Mazowieckiego podczas I wojny światowej. Wszystkie prezentowane ilustracje (zob. 6–12) pochodzą ze zbiorów Jerzego Pawlika. Ostatnia zaś fotografia (ilustr. 13), udostępniona przez Zygmunta Dziedzińskiego, przedstawia nagrobek dra Juliana Sołowiejczyka, lekarza naczelnego baraków tyfusowych w Tomaszowie Mazowieckim, zmarłego 20 grudnia 1915 roku podczas pełnienia obowiązków służbowych.

Ilustr. 6. Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich w Tomaszowie Mazowieckim. Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 7. Żołnierze niemieccy na koniach na ul. św. Tekli (ob. N. Barlickiego) w Tomaszowie Mazowieckim. Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 8. Szpital Miejski w Tomaszowie Mazowieckim (przy ul. św. Antoniego) zajęty na potrzeby wojenne przez okupanta niemieckiego. Wejścia do szpitala strzeże uzbrojony wartownik. Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 9. Wojsko niemieckie stacjonujące przed dworcem kolejowym w Tomaszowie Mazowieckim.
Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 10. Niemieccy okupanci na stacji kolejowej w Tomaszowie Mazowieckim. W środku w kapeluszu znajduje się Swen Anders Hedin (1865–1952), słynny szwedzki podróżnik i geograf, którym opiekuje się komandor podporucznik CK marynarki wojennej Emmerich hr. von Thun und Hohenstein (stojący przy narożniku budynku dworca). Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 11. Niemieckie wojska okupacyjne stacjonujące w okolicy dworca kolejowego w Tomaszowie Mazowieckim. Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 12. Oficer niemiecki sfotografowany na tle pałacu M. Piescha, zajętego przez okupanta na potrzeby wojenne (fot. opatrzona datą 20 VI 1915). Fot. ze zbiorów Jerzego Pawlika.

Ilustr. 13. Nagrobek dra Juliana Sołowiejczyka (i jego żony Rozalii) zachowany na cmentarzu żydowskim w Tomaszowie Mazowieckim. Fot. Zygmunt Dziędziński.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

TAZ – „Tomaschower Amtliche Zeitung / Gazeta Urzędowa Tomaszowska” (1915–1917), R. 1–3.

Opracowania

- Bandurka M. (1995), *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, wyd. II uzup., Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Urząd Wojewódzki w Łodzi, Archiwum Państwowe w Łodzi, Łódź.
- Góral J., Kotewicz R. (1992), *Dwa wieki Tomaszowa Mazowieckiego*, Księgarnia Leszka Kłamy, Tomaszów Mazowiecki.
- Holzer J., Molenda J. (1973), *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Jastrzębski B. (1995), *Dzieje prasy Tomaszowa Mazowieckiego do 1939 r. Pisma lokalne i mutacje*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum”, t. 6, s. 75–95.

- Landsberg W. (1927), *Przemysł Tomaszowa w ostatnim dwudziestoleciu*, „Echo Mazowieckie”, R. 2, nr 33, s. 47–59.
- Narewski S. (red.) (1918), *Tomaszów bohaterowi narodowemu*, Komitet Kościuszkowski, Warszawa.
- Rudź W. (1988a), *Tomaszowa Mazowieckiego droga do niepodległości 1914–1918*, Archiwum Państwowe, Tomaszów Mazowiecki.
- Rudź W. (1988b), *Dokumenty pamiętnych wydarzeń 1918 roku w Tomaszowie Mazowieckim, Opocznie i Rawie Mazowieckiej*, Archiwum Państwowe, Tomaszów Mazowiecki.
- Witczak K.T. (2010), *Słownik biograficzny Żydów tomaszowskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Miejska Biblioteka Publiczna w Tomaszowie Mazowieckim, Łódź–Tomaszów Mazowiecki.
- Wojniłowicz J. (1992), *Sadłowski Kazimierz (1870–1945)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, z. 2(141), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 285–286.
- Wojniłowicz J. (1997), *Prasa tomaszowska 1907–1997. Katalog wystawy*, Koło Polskiego Towarzystwa Historycznego, Tomaszów Mazowiecki.
- Wojniłowicz J. (1998), *Tomaszów Mazowiecki podczas I wojny światowej w świetle „Gazety Urzędowej Tomaszowskiej”*, [w:] P. Zawilski (red.), *Drogi do niepodległości. Materiały z sesji naukowej z okazji 80 rocznicy Odzyskania Niepodległości przez Polskę, 6 listopada 1998*, Urząd Miasta Tomaszowa Mazowieckiego, Tomaszów Mazowiecki, s. 39–46.
- Wojniłowicz J. (2001a), *Emilia Kuroszówna 1861–1928*, „Gazeta Łódzka” (dodatek „Gazety Wyborczej”), nr 50, s. 7.
- Wojniłowicz J. (2001b), *Kuroszówna (Kurosz) Emilia (1861–1928)*, [w:] J. Wojniłowicz (red.), *Tomaszowski słownik biograficzny*, z. 4, Koło Polskiego Towarzystwa Historycznego, Tomaszów Mazowiecki, s. 23–24.
- Wróbel A. (2013), *Przemysł w Tomaszowie Mazowieckim na początku XX w. (do 1918 r.)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. 14, s. 71–89.

Jerzy Wojniłowicz

“TOMASCHOWER AMTLICHE ZEITUNG” (1915–1917) AS A HISTORICAL SOURCE

(Summary)

“Gazeta Urzędowa Tomaszowska” (“Tomaschower Amtliche Zeitung”) was an organ of the Municipality of Tomaszów Mazowiecki. It appeared twice a week from December 1915 to June 1917. The magazine was printed in German and Polish. It contained ordinances and announcements of the occupying central and local authorities, as well as semi-official and private announcements. In total, 160 issues of the magazine were published. The article discusses the content of TAZ, emphasizing the undeniable historical value of the magazine for the history of Tomaszów Mazowiecki during the First World War.

Keywords: German-Polish magazines, local press, World War I, German occupation, Tomaszów Mazowiecki.